

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

Том 105, 2020

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF HISTORY

Volume 105, 2020

АРХИЕПИСКОПИЯТА НА БЪЛГАРИЯ –
ПЪРВЕНСТВО И ПРИЕМСТВЕНОСТ
(СПОРЕД ГРАМОТИТЕ НА ИМПЕРАТОР ВАСИЛИЙ II)

ПАВЕЛ ПАВЛОВ

Богословски факултет

Pavel Pavlov. THE ARCHBISHOPRIC OF BULGARIA – PRIMACY AND CONTINUITY
(ACCORDING TO THE CHARTERS OF EMPEROR BASIL II)

This article aims to show the clear line of apostolic succession and the apostolic founding of the Bulgarian Archbishopric and its direct link with *Justiniana Prima*, but in a concrete historical continuity, i.e. through Pliska and Preslav, rather than through Ochrid. The succession relates also to the name of the church and, as is the case here, Bulgaria or Bulgarian is always mentioned. This name carries not only state-building but more than anything else – ecclesiality and church-building. In this sense it is a mark more of ecclesiality rather than ethnicity. This makes the topic predominantly theological or theologically-historical. This is not just a historical question and the contemporary terms are not without import.

Keywords: church, apostolic succession, primacy, Bulgarian Archbishopric, Justiniana Prima, charter, seat, cathedra, primate, hierarchy, inheritance.

Поставям по този начин темата си за доклада най-малкото по две причини. Първо, защото въпросът за *първенството* и *приемствеността* е изключително важен в християнството и в Църквата още от времето на апостолите и техните приемници и последователи¹. Именно апостолската приемственост на йерархията е гарант за църковността и носител на апостолския принцип, който често се разглежда като обратен на имперския принцип в историята на Църквата². Успехът обаче е именно в синтеза и симфонията³. И второ, защото днес има гласове, които претендират за наследството, а оттам – и за приемственост с Архиепископията на България, като същевременно не желаят да се идентифицират с нея, напротив, дори показват пренебрежително отношение. Така че в моя доклад водещи са историческите основания, от една страна, и съвременните претенции – от друга.

ПЪРВЕНСТВОТО

Основаните от апостолите престоли дават особено предимство и първенство на градовете и областите. Така се ражда още в ранната Църква подредбата по чест на старите престоли. По нашите земи има десетки локални църкви, които са основани от апостолите, главно от св. ап. Павел и св. ап. Андрей, но именно Новият Рим, Цариград, ще придобие специално предимство заради това, че става християнската столица на Римската империя, а и на света. Другите апостолски градове (Солун, Одесос, Филипи и др.) така и не могат в пълнота да получат признание и да оползотворят своите апостолско-църковни предимства. Имперският принцип ще повлияе много за изграждането на първенствата по чест. Както, когато император Константин Велики избира Византион за Нов Рим и това дава огромни предимства на града, така и по-късно, в своето време император Юстиниан Велики ще избере за нов църковен център на Балканите родния си град, той ще стане седалище на самостояйна архиепископия, независима както от Стария, така и от Новия Рим. Автокефалната архиепископия на Първа Юстиниана ще обедини Балканските предели в една единна структура, която, макар и да съществува сравнително кратко, ще из-

¹ В тази връзка вж.: **Павлов**, П. Апостолско първенство, приемство и служение – история и есхатология. // *Богословска мисъл*, 2006, № 1 – 4, с. 159 – 167.

² Вж. напр.: **Флоровски**, Г. Антиномии на християнската история: Империя и Пустиня. – В: *Християнство и култура*. София, 2006, с. 79 – 114.

³ Такъв успех виждаме не само в центровете, създадени от императорите Константин и Юстиниан, но и в изградените от българските християнски владетели Плиска, Преслав и Охрид.

гради трайно усещане за необходимост от самостоятелно църковно управление в тези територии. Създаването на поместна архиепископия за българските земи ще запълни тази липса и ще осъществи и занапред приемствеността с автокефалиите от предиконоборския период⁴. През Средновековието връзката между Архиепископията на България и Прима Юстиниана е очевидна. Например в грамотата на Михаил VIII Палеолог от 1272 г. четем:

Но за да разкрием целта на словото си, стига да споменем за ненадминатия сред царете – онзи Юстиниан, който не само в продължение на цялото време на управлението си съхрани с дела славата си, но и явно е оставил дълготрайно добро име в спомена за себе си; положил е и старание в грижата (което не е лесно да се опише) за светейшата *архиепископия на България*, която всъщност и нарече от самото ѝ основаване *Първа Юстиниана*. Тъй като тя му беше родина (защото се смята, че там именно има своето телесно рождение) и той извърши всичко и положи голям труд [за нея], та как с достойни за себе си награди да я обсипе, и колкото се може повече да я издигне с почест и блясък. Така че може да се пресметне какво старшинство ѝ предостави сред останалите [църкви], и с какви привилегии я удостои, и също колко от удостоените с първосвещенство църкви придаде към нея, освен многото и големи [дарове], с които я облагороди и които [само] амбициозната воля на цар би могла да даде. За тези привилегии той получи съгласието и на онзи светейши папа на първенстващия Рим – Вигилий. Владетелят се погрижи за нейната слава най-вече и да останат във времето нейните привилегии на превъзходство. Затова и с хрисовулни слова и царски заповеди утвърди тези привилегии [...] В това отношение той свърши много. И мнозина от следващите благочестиви автократори го последваха в мнението му със същата цел, като проявиха същото благоволение към архиепископията. Но тъй като често нещата не остават постоянни до края, а често се променят, и при тази архиепископия извършеното от този блаженопочинал цар не остана непроменено⁵.

Да, Архиепископията на България е безспорно продължение на архиепископията на Юстиниана Прима. Но центърът на Архиепископията на България при нейното основаване през 870 г. е тогавашната българска столица Плиска, през 893 г. тя се мести в Преслав, а след падането на Източна България ще се премества в Дръстър, в Средец, в Мъглен, във Воден, в Преспа и накрая в Охрид. Приемствеността е в тази последователност – не може да се

⁴ Периодът на иконоборството е своеобразна канонична аномалия, защото императорите иконоборци разрушават създадения вече порядък в стремежа си да подчинят Църквата на държавната власт. Понякога, за да накажат папата или пък Константинополския патриарх, императорите отнемат и прехвърлят диоцеза Илирик от едната на другата страна, или обратно. За иконоборството вж.: **Стоянов, Х.** Из историята на иконоборството: 717 – 741. // *ГДА*, 30, 1990 [1980 – 1981], с. 53 – 135.

⁵ Текстът на хрисовула е запазен в Кодекс Синаитикус. Преводът е на колегата Светослав Риболов и наскоро ще бъде публикуван като резултат от работата по проект „1000 години от учредяването на Охридската архиепископия“.

прескачат по-ранните столични градове, а да се утвърждава приемственост само между Охрид и Прима Юстиниана. В испанска notiция за Първа Юстиниана от XII в. четем:

Трябва да бъде известно и това, че поради акта на узаконяването от прочутия император Юстиниан тази църква [на България] беше автокефална и имаше собствено ръкополагане и привилегията на свещенослужението не само от император Василий и стареца Роман Лакапин, когато беше сключен договoрът с царя на българите Петър, ала и *от старите привилегии*⁶.

Ако приемем, че учредяването на Прима Юстиниана по средата между големите диоцези на Стария и Новия Рим е *каноничен прецедент*, то той ще бъде използван много разсъдително и от основателите на Българската архиепископия през IX в. Както е добре известно, Българската архиепископия е учредена на Цариградския събор на 4 март 870 г. Освен това посоченото съборно учредяване никога и от никого не е оспорено, макар че доста моменти от историята на Българската църква непрекъснато и от най-различни автори да са подлагани на съмнение, без значение дали това е основателно или не. Най-висшата канонична инстанция е Съборът и едно съборно признание при всички положения е безспорно и не може да се равнява с признание от страна на император, патриарх или който и да е друг авторитет в християнското предание⁷. Макар след учредяването си Архиепископията на България да предизвиква редица спорове между Стария и Новия Рим, все пак на Събора през 879 – 880 г., който е своеобразно продължение на този от 870 г., тя е окончателно утвърдена и патриарх св. Фотий писмено обещава пред Събора „да не ръкополага в България, нито да изпраща омофор“⁸.

⁶ Цит. по: **Кръстанов, Т.** Охридската архиепископия-патриаршия – продължение на първата Българска патриаршия от X век. // *Македония*, № 12, 24 март 1999. – http://www.pravoslavieto.com/history/12/1018_ohridska_arhiepiskopia/index.htm (23.09.2020).

⁷ Това мнение е водещо в каноничния порядък на Църквата през вековете. На него особено се набляга през XX в., когато, за съжаление, не функционира добре съборното отношение между отделните поместни църкви, което особено проличава от Предсъборните съвещания, продължили повече от 50 г. и в крайна сметка довели до Критския събор през 2016 г., на който не участваха част от поместните църкви, включително и БПЦ.

⁸ Вж.: **Гюзелев, В.** Покръстване и християнизация на българите. – В: Съчинения в 5 тома. Т. 1. Апология на Средновековието. София, Захарий Стоянов, 2013, с. 341. Текстът се намира под № 45 в Приложението: Решения, взети на 4-то заседание (24 декември 879 г.) на Фотиевия събор.

ПРИЕМСТВЕНОСТ В ИМЕТО НА АРХИЕПИСКОПИЯТА В ГРАМОТИТЕ НА ИМПЕРАТОР ВАСИЛИЙ II

Първият преводач и издател на грамотите проф. Марин Дринов пише в началото на изданието: „Тези документи имат голяма цена за нашата история, както черковна, тъй и гражданска: и за едната и за другата ние намираме тук няколко нови и много любопитни свидетелства“⁹. Още в началото на Първия сигилий става пределно ясно, че тук говорим не за нещо ново или поредна юрисдикция, а за слагане на каноничен порядък в диоцезите след завладяването на България. Императорът потвърждава признатата по-рано от съборите Архиепископия на България, а новият предстоятел Йоан е наречен архиепископ на България (ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας). Същото наименование след това се среща 8 пъти във Втората грамота и още 2 пъти в иначе кратката (само няколко реда) Трета грамота като τῆ ἀρχιεπισκοπῆ Βουλγαρίας. Освен това твърде често се срещат определенията: τῆς Βουλγαρικῆς ἐνορίας; τῶν Βουλγαρικῶν ὄρων и дори μοναστήριον Βουλγαρικόν, т. е. българска област, български предели и български манастир. В грамотите не се употребява никакво алтернативно наименование за този църковен диоцез. Техническото наименование Охридска архиепископия е наложено най-вече чрез изследванията и публикациите на академик Иван Снегаров, който е родом от Охрид и не крие симпатиите и привързаността си към този град.

ПРИЕМСТВЕНОСТ В СЕДАЛИЩАТА НА АРХИЕПИСКОПИЯТА НА БЪЛГАРИЯ

В Първата грамота четем:

Самият архиепископ да има в укрепените селища на своята територия, т. е. в Охрид, Преспа, Мокро и Кичево 40 клирици и 30 парици¹⁰.

Какво ли е наложило вече във Втората грамота така обстойно да се говори за седалището:

Понеже пресветият архиепископ на България поиска от нашето царство да издадем и друг сигилий относно останалите, неизброени в първия сигилий нему

⁹ Дринов, М. Три грамоти, дадени от императора Василий II на българския охридски архиепископ около 1020 лето. // *Периодическо списание* (I, 7 – 8), Браила, Българско книжовно дружество, 1873, с. 14 – 25. – В: Съчинения на М. С. Дриновъ. Издава Българското книжовно дружество въ София подъ редакцията на проф. В. Н. Златарски. Т. 2. София, 1911, с. 205.

¹⁰ Грамотите са многократно издавани и днес леснодостъпни в електронен вариант. Тук цитирам подготвен за отпечатване нов прочит и коригиран превод на грамотите по проект „1000 години от учредяването на Охридската архиепископия“.

подчинени епископства, защото съседните митрополити са ги заграбили от *българската област* и са си ги присвоили, и понеже царството ни не благоволява да позволи на никого от тия или от техните хора да пристъпи и крачка дори навътре в пределите на *българската област*, затова постановяваме, щото и сегашният пресвети архиепископ да притежава и управлява всичките *български* епископства, както и всички други градове, които бяха под властта на цар Петър и Самуил и се притежаваха и управляваха от *тогавашните архиепископи*.

Връзката с предишните архиепископи и техните канонични области е повече от ясна, макар и центърът да се е променял вече няколко пъти. И още:

... без в нищо да се наруши порядъка, *добре установен от царстващите преди нас*. Но макар и да завладяхме страната, все пак запазахме непокътнати нейните права, като ги потвърдихме чрез наши хрисовули и сигилии. И нека (Постановяваме) също така *сегашният* пресвети архиепископ на България да владее и управлява толкова голяма област, каквато и колкото голяма е имал при цар Петър, и да владее и управлява всички епископства на България, т. е. не само ония, които бяха споменати в първия сигилий, но и тия, които са били пропуснати и непосочени заедно с другите и които чрез настоящия сигилий се обявяват и дават поименно. И на тях както и на останалите подаряваме клирици и парици.

Самият император смята себе си за приемник на „царстващите преди нас“ Петър и Самуил, а „сегашният“ архиепископ Йоан е приемник на „тогавашните архиепископи“.

Най силно впечатление обаче прави включването на Дръстър, във Втората грамота, в списъка на градовете, подчинени на архиепископа на България. Защо ли, когато той географски е толкова отдалечен от земите на тема България по това време? Ако погледнем картата, ще видим, че между Дръстър и другите поменати епархии няма пряка връзка. Дали пък това не е поради факта, че именно там резидира първият признат от Цариград патриарх на Българска православна църква¹¹:

¹¹ В Дюканжовия каталог под номер 5 четем: „Дамян (светителствал) в Доростол, сега наричан Дриста. При него и България е почетена за автокефална. Той, по заповед на император Роман Лакапин, се провъзгласи за патриарх от императорския съвет, а после беше низведен от Йоан Цимисхий“. Каталогът е най-достъпен у: **Иванов, Й.** Български старини из Македония. 2. фототипно изд. София, 1970, с. 564 – 569. В българската историография това е обстойно анализирано и коментирано още от Йордан Иванов, Васил Златарски и особено от Петър Мутафчиев. Вж.: **Иванов, Й.** Епархиите в Охридската архиепископия през началото на XI в. // *Сп. БАН*, кн. I, 1911, с. 93 – 112; **Златарски, В.** Български архиепископи-патриарси през Първото българско царство до падането на източната му половина // *ИИД*, 6, 1924, с. 49 – 76; **Мутафчиев, П.** Съдбините на средновековния Дръстър. – В: Силистра и Добруджа. Т. 1. София, 1927, с. 102 – 196. В по-ново време вж. изследванията на Георги Атанасов.

Прочее, повеляваме епископът на Дристра да има в градовете на тази област и останалите градове около нея 40 клирици и 40 парици. *Защото при царуването на Петър в България тая [епархия] е блестяла с архиепископско достойнство, а след това архиепископите ѝ са се преместили от едно място на друго, един в Триадица, друг във Воден и Мъглен, и след това ние намерихме сегашният архиепископ в Охрид. Затова [заповядваме] самият Охрид да има архиепископ, а за Дристра да бъде ръкопологан епископ.*

Този момент ясно показва, че тук става въпрос за поместна Църква – Архиепископия. Архиепископът се премества и остава в Охрид, а за Дръстър се ръкополага само епископ.

И отново друг център на Архиепископията на България, макар и временен – Воден¹², който е отличен веднага след Дръстър:

Епископът на Воден да има в градовете на областта си 40 клирици и 40 парици, защото тая епархия беше за мен най-полезна и предана и ми отвори достъпите на прекия път за страната, та трябваше тя във всеки случай да получи по-голяма награда и непременно да бъде издигната над най-добрите. Но за да не се постави над [епархията на] архиепископа, дадохме ѝ равно число клирици и парици с тая на архиепископа, като увеличихме архиепископските 70 с още 10 души.

Също така още в Първата грамота прави впечатление, че няколко града – Главиница, Триадица¹³, Скопие, Ниш, дори и Белград, и това едва ли е случайно, имат повече „клирици и парици“ от Охрид – 40 плюс 40, а Костур има колкото Охрид – 40 плюс 30:

... тях ги утвърдихме за архиепископа на България, *който ги е имал още от старо време*. Защото ние не нарушаваме нищо от това, което е било отредено от по-рано за архиепископията на България. Обаче, ако нещо е станало неясно, ние чрез настоящия наш сигилий го изясняваме и повторно потвърждаваме, за да се пази ненарушено и неизменно всичко, което *принадлежи от старо време на архиепископията*.

¹² Пак в Дюканжовия каталог под номер 6 четем: „Герман, наричан и Гаврил, (светителствал) във Воден и Преспа“.

¹³ Продължавайки още малко темата за приемствеността, обръщам внимание върху факта, че Дюканжовият каталог, или Списъкът на архиепископите на България, едва ли случайно започва с „Протоген, архиепископ на Сердика“.

НОСИТЕЛИТЕ НА ПРИЕМСТВЕНОСТТА¹⁴

„Охридската архиепископия е пряко продължение на Първата българска патриаршия“ – с това изречение започва студията на проф. Йордан Иванов *Епархиите в Охридската архиепископия през началото на XI в.*¹⁵ Какво ли пък се е променило толкова само 100 години по-късно, за да липсва тази категоричност в изследванията по темата?

Когато говорим за грамотите на император Василий II, струва ми се, че трябва да обръщаме по-голямо внимание на израза „в един ярем“. Дали пък това не ни насочва и към ролята на последната българска царица и нейните деца в управлението на империята? Може би трябва малко повече да анализираме събитията по предаването на властта и ролята на императрицата и патриарха в Охрид. Да видим какво всъщност се случва след 1018 г. Много отдавна, още на първия изследовател на Грамотите Марин Дринов прави впечатление терминът *ѡлѡблѡдѡв*, който той превежда като **съюзна, с договор**¹⁶. Става дума за това, че с Божия помощ се сключва нещо като съюз между империята и България¹⁷. За съжаление, в следващите преводи на грамотите това не се утвърждава. Първо се запазва териториалната цялост; второ, името – България; и трето, автокефалният статут на Българската църква.

Тук искам да погледнем тази тема и в един по-богословски дискурс. Преди десетина години се появи една монография, която по всякакъв начин се стреми да покаже, че Охридската архиепископия е нова юрисдикция или ако има връзка с по-ранни юрисдикции, то това е само с Първа Юстиниана, а няма нищо общо с Архиепископията на България¹⁸. Основният аргумент е, че не приемствеността в йерархията и предимството на престолите е носител на църковността, а местната йерархия и верен народ, местната евхаристийна общност. Звучи модерно, в контекста на „евхаристийната еклисиология“ на отминалия XX в., но не отговаря на историческата истина, ясно документираща

¹⁴ Срв. **Дуйчев, И.** Идеята за приемствеността в средновековната българска държава. – В: Проучвания върху средновековната българска история и култура. София, 1981, с. 68 – 82.

¹⁵ **Иванов, Й.** Епархиите в Охридската архиепископия през началото на XI в., с. 93.

¹⁶ **Дринов, М.** Три грамоти, дадени от императора Василий II на български охридски архиепископ около 1020 лето. // *Периодическо списание* (I, 7 – 8), Браила, Българско книжовно дружество, 1873, с. 14 – 25. – В: Съчинения на М. С. Дриновъ. Издава Българското книжовно дружество въ София подъ редакцията на проф. В. Н. Златарски. Т. 2, с. 203 – 214.

¹⁷ Това прави впечатление и на Иван Снегаров. Срв.: **Снегаров, И.** История на Охридската архиепископия. Т. 1. От основаването ѝ до завладяването на Балканския полуостров от турците. София, 1995, с. 53.

¹⁸ Вече се каза, че именно Българската архиепископия от времето на св. цар Борис е пряк приемник на Юстиниана прима. Освен това са налични множество извори и у Теодор Валсамон, и у Никифор Григора („а Първа Юстиниана била наречена Митрополия на България“) и др., които не е необходимо да бъдат цитирани тук.

на в основните извори на епохата, както и на съвременната ситуация в областта на юрисдикциите. Още тогава в лично писмо протестирах пред автора на тази теза, а той обясняваше, че историческите аргументи имат светски характер и нямат нищо общо с еклисиологията. Интересно е обаче защо тогава се търси връзка с Прима Юстиниана? Не става ясно. И тук би трябвало да важат същите аргументи. Значи едни извори са допустими, а други – не. Очевидно мотивите, въпреки дипломатичния език, са чисто народно-политически. Това провокира по-задълбочени занимания с връзката между историята и богословието, с историята като метод за богословие, което роди и нов курс в университетата – *Въведение в църковната история*.

Все пак да обърнем още малко внимание на някои спорни тези, изказани напоследък. Когато тези еклисиологични аргументи бяха споделени на една конференция в Бар през 2016 г., те предизвикаха редица недоумения у колегите, независимо от народността – всички бяха озадачени от отричането на принципа *translatio ecclesie* (подобно на *translatio imperii*). Как тогава да обясним пренасянето на цариградския престол от Цариград в Никея след 1204 г.? Кой е носител на приемствеността – Никейският патриарх или Латинският патриарх в Цариград? И в този случай кой е носител на еклисиологичната апостолска приемственост – православната йерархия или този народ Божий, които си остава в Цариград при Латинския патриарх? Винаги в еклисиологията именно първоиерархът е носител на приемствеността, на *апостолската приемственост*. И още нещо: Църквата носи белезите на Царството Божие, а не на географията, релефа или топо̀са. Иначе как да обясняваме например, че сегашният Антиохийски патриарх, чието седалище е в Дамаск, е истинският наследник на патриарсите, които през вековете са пребивавали в Антиохия, намираща се днес в Турция. Или пък, ако се наложи по някакви причини, не дай Боже, да се премести седалището на Цариградския патриарх от Истанбул например, каквито ситуации имаме доволно през ХХ в.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: НАСЛЕДСТВОТО

Когато говорим за Българска архиепископия, в никакъв случай не се отнася за етническа, а за еклисиологична принадлежност. В този смисъл трябва да се обърне внимание на факта, че името *България* има църквотворен елемент – всяка от поместните църкви го включва в името си. Това носи автентичност, защото българите се отличават първо със своята църквотворност, а след това и с държавотворност. Когато Архиепископията на България е унищожена през 1766 г., в разгара на зараждането на прогресистките националистични идеи, това дава ясен сигнал и бърз отговор от страна на възрожденското българско общество. Започва движение, което ще доведе, първо, до възстановяването на Българската православна църква, макар и като Екзархия, но продължител на

Архиепископията на България, и второ – до възстановяването на българската държава. В този смисъл въпросът за приемствеността и наследството на *Архиепископията на България* е основен както за Българската православна църква, така и за българската държавност. И всеки, който, независимо по какви причини се опитва да разруши тази връзка, не би могъл да се нарича приятел на България, защото името е едно и също, както в Кипър например, където политическата самостоятелност е свързана и е последица от църковната¹⁹.

¹⁹ Още в епархийските списъци на Нил Доксопатър (XII в.) се прави това сравнение: „Подобно на кипърската е и българската църква, независима и неподчинена на никой от върховните престоли, но самовластно управлявана и ръкополагаща се от собствените си епископи“. – ГИБИ. Т. 7. София, 1968, с. 108.